

ŠTRUKTÚRA ATÓMU

Osnova prednášky

1. Daltonova atómová teória
2. Modely atómov
3. Stavebné častice atómov
4. Elektrónový obal atómu
5. Výstavba elektrónových obalov atómov
6. Periodická sústava chemických prvkov
7. Kontrolné otázky

CHÉMIA

- veda o hmote a zmenách, ktoré menia jej zloženie (20. storočie)
- veda o molekulách a ich transformácii (21. storočie)

1. DALTONOVA ATÓMOVÁ TEÓRIA

Daltonova atómová teória (1808) nadviazala na učenie starogréckych filozofov Leukipa a Demokrita (460-370 p.n.l), základ všetkých teoretických predstáv novodobej chémie

1. Všetky látky sa skladajú z veľmi malých, nedeliteľných častíc – atómov, navzájom viazaných príťažlivými silami.
2. Atómy toho istého prvku sú totožné v kvalite, veľkosti a hmotnosti, týmito vlastnosťami sa odlišujú od atómov iných prvkov.
3. Pri chemickom zlučovaní dochádza k spojeniu určitého počtu atómov jedného prvku s určitým počtom atómov druhého prvku.

2. MODELY ATÓMOV

Thomsonov model atómu

- koniec 19. st. – *J.J. Thomson*: atóm je kladne nabitá guľa, v nej sú rozptýlené elektróny

Rutherfordov model atómu

- 1911 – *E. Rutherford*: planetárny model atómu (rozptyl α -žiarenia cez kovovú fóliu)
- okolo kladne nabitého jadra obiehajú záporne nabité elektróny
- podľa zákonov klasickej fyziky by takýto atóm zanikol

Rutherfordov model atómu

- planetárny model, okolo jadra (skoncentrovanie takmer všetkej hmotnosti, kladný náboj) obieha toľko e^- , koľko má jadro kladných elementárnych nábojov
- $r_j = 10^{-14}-10^{-15}$ m
- $r_a \equiv 10^{-10}$ m

- Predpoklad: príťažlivá elektrostatická sila medzi jadrom a elektrónom je vyvážená odstredivou silou elektrónov.
- Rozpor: podľa klasickej termodynamiky je e^- zdrojom elektromagnetického vlnenia, jeho energia by sa znižovala, približoval by sa k jadru, splynul by s ním, atóm by vyžaroval spojité spektrum.
- Skutočnosť: atómy vysielajú čiarové spektrum, energetické zmeny sú nespojité, kvantované.

Bohrov model atómu

- 1913 – **N. Bohr** : obmedzujúce podmienky pre pohyb elektrónov
- elektrón pohybuje po určitých hladinách bez zmeny energie

- e^- obieha okolo jadra po kruhových dráhach, na nich je jeho energia stála, poradie dráh (sfér) vyjadruje *hlavné kvantové číslo n* ,
- e^- vyžaruje energiu pri prechode z jedného stacionárneho stavu s vyššou energiou do nižšieho stacionárneho stavu,
- *základný stav atómu* – keď sa e^- nachádza na najnižšej energetickej hladine,
- *vzbudený stav atómu* - e^- prijme energiu a prechádza na vyššiu energetickú hladinu,

Bohrov model atómu

- model nevysvetľuje
štiepenie
spektrálnych čiar
vplyvom silného
elektromagnetického
poľa (Zeemanov jav)

Bohrov-Sommerfeldov model atómu

- A. Sommerfeld (1915) zaviedol predstavu o pohybe elektrónu nielen po kruhových, ale aj po eliptických dráhach
- model nepriniesol zásadný pokrok vo vývine teórie elektrónových obalov, lebo chápal elektrón ako časticu podliehajúcu zákonom klasickej mechaniky

Kvantovo-mechanický model

- od 1927 uznávaný kvantovo-mechanický model: zohľadňuje vlastnosti mikročastíc, základom je atómové jadro a elektrónový obal atómov

Kvantovomechanický model atómu

- L. de Broglie (1924) - pohyb akejkoľvek častice je vždy spojený s určitým vlnením (zakladateľ **vlnovej mechaniky**)
- vlnová mechanika vysvetlila, prečo elektrón môže okolo jadra obiehať len po určitých dráhach

- E. Schrödinger:
pohyb elektrónu je v
kvantovej mechanike
opísaný pomocou
vlnovej funkcie (Ψ),
ktorú možno získať
riešením
Schrödingerovej
rovnice

Schrödingerova rovnica

$$\Delta \psi + \frac{2m}{\hbar^2} (E - V) \psi = 0$$

kde

$$\Delta = \frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2}$$

je Laplaceov operátor (x , y a z sú karteziánske súradnice), m je hmotnosť častice, E je jej celková a V potenciálna energia.

- Vlnová funkcia Ψ je komplexnou veličinou, preto má zmysel len štvorec jej modulu

$$|\psi|^2 = \psi^* \psi$$

kde Ψ^* je komplexne združená funkcia.

- Ak vynásobíme $|\Psi|^2$ elementom objemu (dV), súčin vyjadruje pravdepodobnosť výskytu elektrónu v malom objeme. Preto sa štvorec modulu vlnovej funkcie bežne označuje ako **hustota pravdepodobnosti** výskytu elektrónu.

3. STAVEBNÉ ČÁSTICE ATÓMOV

- Stavebné častice atómov: **protóny (p)**, **neutróny (n)**, **elektróny (e)**.
- **Atóm:**
  - **jadro** (protóny a neutróny = nukleóny),
  - **elektrónový obal**.
- p a n – viazané silnými jadrovými silami,
 p a e – viazané elektrostatickými príťažlivými silami.

• Charakteristika častíc:

Názov	Značka	Hmotnosť (kg)	Náboj (C)
protón	p (${}^1_1p$)	$1,6725 \cdot 10^{-27}$	$1,6021 \cdot 10^{-19}$
neutrón	n (${}^1_0n$)	$1,6748 \cdot 10^{-27}$	0
elektrón	e (${}^0_{-1}e$)	$9,1100 \cdot 10^{-31}$	$-1,6021 \cdot 10^{-19}$

Atómy a častice

- počet p – vyjadruje protónové (atómové) číslo Z ,
počet n – vyjadruje neutrónové číslo N ,
počet nukleónov – nukleónové (hmotnostné) číslo A

$$A = Z + N$$

- Prvky – atómy s rovnakým Z , môžu mať rôzne A , napr. ${}^1_1\text{H}$.
- Nuklidy – atómy s rovnakým Z aj A napr. ${}^1_1\text{H}$
- Izotopy – nuklidy toho istého prvku, t.j. dva izotopy prvku sa líšia A , napr. ${}^1_1\text{H}$ a ${}^2_1\text{H}$ sú dva izotopy prvku ${}^1_1\text{H}$.
- Izobary – atómy s rovnakým A ale rôznym Z , napr. ${}^3_1\text{H}$ a ${}^3_2\text{He}$

4. ELEKTRÓNOVÝ OBAL ATÓMU

- *J.J. Thomson* (1896) – elektróny majú záporný náboj a nenulovú hmotnosť, vyznačujú sa časticovým (korpuskulárnym charakterom),
- *L. de Broglie* (1924) – dualistický charakter elektrónu – správa sa nielen ako častica, ale aj ako vlna,
- *W. Heisenberg* (1926) – odvodil tzv. princíp neurčitosti – nemožno súčasne určiť polohu aj hybnosť elektrónu ($p_e = m \cdot v$).
- Kvantová mechanika – umožňuje vypočítať pravdepodobnosť výskytu elektrónu v určitej oblasti atómu.

- Orbitály – rozloženie e^- hustoty v priestore okolo jadra na jednotlivých vrstvách.
- elektrónová hustota – pomer počtu e k objemu priestoru,
- spojenie miest s rovnakou elektrónovou hustotou (95-99 %) – priestor nazývaný **atómový orbitál**,
- Maximálny počet elektrónov vo vrstvách je určený vzorcom $2n^2$, kde n je hlavné kvantové číslo.

Kvantové čísla

- Každý orbitál charakterizujú tri kvantové čísla n, l, m ,
 n – hlavné kvantové číslo $n = 1, 2, \dots, 7$
 l – vedľajšie kvantové číslo $l = 0, 1, \dots, n-1$
 m – magnetické kvantové číslo $m = (-l, -l+1, \dots, 0, \dots, +l)$
- Energetické stavy sú označované ako vrstvy a podvrstvy

Vrstva	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>M</i>	<i>N</i>	<i>O</i>	<i>P</i>	<i>Q</i>
Hodnota n	1	2	3	4	5	6	7
Podvrstva (orbitál)		<i>s</i>		<i>p</i>		<i>d</i>	<i>f</i>
Hodnota l		0		1		2	3

Elektrónový obal atómu

- Každý stav elektrónu v atóme má určitú energiu, energia orbitálov sa zväčšuje s rastúcou hodnotou hlavného kvantového čísla n ale aj vedľajšieho kvantového čísla l .

- tvár a veľkosť orbitálov: súvisí tiež s hodnotami n (vplýva na tvar a veľkosť) a l (vplýva len na tvar)
- vlnová funkcia ψ charakterizujúca orbitál s ($n = 1, 2, \dots, 7$; $l = 0$) nezávisí od smeru, ale iba od vzdialenosti r od jadra, preto sú orbitály s guľovosymetrické, ich veľkosť sa zväčšuje s rastúcou hodnotou hlavného kvantového čísla n

- vlnová funkcia ψ charakterizujúca orbitál p ($n = 2, \dots, 7$; $l = 1$) je priestorovo orientovaná, závisí od vzdialenosti r ale aj od hodnoty uhlov s osami súradnicového systému
- existujú tri orbitály p , lebo pre $l = 1$ nadobúda m tri hodnoty $(-1, 0, 1)$, podľa orientácie v priestore označenie p_x, p_y, p_z
- so zvyšujúcou sa hodnotou hlavného kvantového čísla sa zväčšuje veľkosť orbitálov p

- orbitály d ($l = 2$) a orbitály f ($l = 3$) majú zložitejšie priestorové tvary, pre každú hodnotu hlavného kvantového čísla existuje päť orbitálov d a sedem orbitálov f ,
- veľkosť orbitálov d a f sa zväčšuje so zväčšovaním hlavného kvantového čísla.

- Orbitály sú rozložené okolo osí, majú rôzny počet uzlových plôch, kde sa nevyskytuje e^- , ich počet určuje hodnota l .
- *Magnetické kvantové číslo m_l* : určuje priestorovú orientáciu, s hodnotami: $l, l-1, \dots, 1, 0, -1, \dots, -l+1, -l$, t.j. celkove $2l+1$ rôznych hodnôt, čo vyjadruje aj počet orbitálov daného typu.
- *spinové kvantové číslo s* : má hodnotu len $1/2$,
- číslo m_s je k s v rovnakom vzťahu ako m_l k l a preto môže mať hodnoty $+1/2$ a $-1/2$,

5. VÝSTAVBA ELEKTRÓNOVÝCH OBALOV ATÓMOV

- atómové orbitály sa zapíňajú v súlade s *Pauliho vylučovacím princípom* – v atóme nemôžu byť dva elektróny, ktoré by mali všetky štyri kvantové čísla rovnaké, ten istý orbitál môže obsahovať najviac dva elektróny, ktoré sa musia líšiť kvantovým číslom m_s ,
- obsadzovanie orbitálov vodíkového typu elektrónmi vo viacelektrónových atómoch podľa rastúceho obsahu ich energie v súlade s Pauliho vylučovacím princípom – *výstavbový princíp*, v rámci vrstvy vzrastá energia v poradí: **s p, d, f**

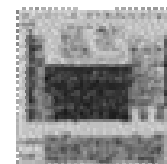
- obsadzovanie degenerovaných orbitálov (p, d, f)
- podľa *Hundových pravidiel*: prv, než sa e^- v určitom orbitále spárujú, čo najviac orbitálov (p_x , p_y , p_z) je obsadených jedným elektrónom so súhlasnými (paralelnými) spinmi (Hundovo pravidlo maximálnej multiplicity),

Počet elektrónov v s, p, d a f orbitáloch

Druh orbitálov	l	m_l	Počet orbitálov	Max. počet elektrónov
s	0	0	1	2
p	1	1, 0, -1	3	6
d	2	2, 1, 0, -1, 2	5	10
f	3	3, 2, 1, 0, -1, -2, -3	7	14

6. PERIODICKÁ SÚSTAVA CHEMICKÝCH PRVKOV

- periodický zákon (PZ) je dôsledok zákonitosti výstavby e^- obalov atómov,
- skupiny prvkov majú analogickú štruktúru vonkajších vrstiev e^- obalov (vzácne plyny 8 e^- , alkalické kovy 1 e^- , halové prvky 7 e^-) – majú aj podobné chemické vlastnosti,
- o chemických vlastnostiach rozhodujú e^- na poslednej, **valenčnej** vrstve obalu,
- štruktúry sa periodicky opakujú,

Mendelejevova formulácia PZ – vlastnosti prvkov sú periodickou funkciou ich atómových váh.

- prvky usporiadané v poradí stúpajúcich A_r prejavujú zreteľnú periodicitu vlastností,
- usporiadanie zodpovedá mocenstvu prvkov a do určitej miery aj rozdielom v ich chemickom charaktere (Li, Be, B, C, N, O, F),
- A_r určuje charakter chemického prvku,
- možno očakávať objav nových prvkov,
- z periodickej tabuľky prvkov možno vyvodzovať nové analógie.

Súčasná formulácia PZ – vlastnosti prvkov sú periodickou funkciou ich protónových čísel.

- Štruktúra periodickej tabuľky:
- 7 periód
  - základná – ($2 \cdot 1^2 = 2$) 2 prvky,
  - dve krátke – ($2 \cdot 2^2 = 8$) každá má 8 prvkov,
  - dve dlhé – ($2 \cdot 3^2 = 18$) každá má 18 prvkov,
  - veľká – ($2 \cdot 4^2 = 32$) 32 prvkov,
  - nedokončená – ($2 \cdot 4^2 = 32$)
- 8 skupín, rozdelených na hlavné (skupiny A) a vedľajšie (skupiny B) podskupiny (ôsma vedľajšia – triády, pre hlavné podskupiny platí – číslo skupiny sa zhoduje s počtom e^- na valenčnej vrstve)

7. Kontrolné otázky

1. *Formulujte Daltonovu atómovú teóriu a definujte tri elementárne častice hmoty.*
2. *Popíšte Bohrov model atómu.*
3. *Vysvetlite podstatu kvantovomechanického modelu atómu.*
4. *Vysvetlite kvantové čísla na elektrónovej konfigurácii uhlíka.*
5. *Formulujte periodický zákon a popíšte periodickú tabuľku prvkov.*